

KIRGIZ TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN İKİNCİL UZUNLUKLAR AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Merve Nur ERTEM *

Özet: Uzun ünlüler, niteliklerine bağlı olarak asli uzun ünlüler ve ikincil uzun ünlüler olmak üzere iki ana kategoride ele alınabilir. Asli veya birincil uzun ünlüler, bir dilin başlangıcından itibaren uzun olan ünlülerdir ve dilin tarihine dayanır. Öte yandan, ikincil uzun ünlüler, kelimedeki ses değişiklikleri, düşmeleri veya erimeleri sonucunda ortaya çıkan ünlülerdir. Bu tür ünlüler, dilin evrimi sırasında veya dildeki fonetik değişiklikler sonucu oluşabilir. Bu araştırmada, Kırgız Türkçesi ile Türkiye Türkçesi ağızları arasındaki ikincil ünlü uzunlukları karşılaştırılacaktır. Araştırmanın temel amacı, Türk dilinde ikincil ünlü uzunluğunun oluşumuna dair eğilimleri Kırgız ve Türkiye Türkçesi örnekleri üzerinden belirlemektir. Yapılan analizlerde, her iki lehçede de uzun ünlülerin ortaya çıkışının benzer ses veya ses gruplarının kaybolması sonucunda olduğu belirlenmiştir. Ancak, bu uzun ünlülerin oluşumunda her iki lehçenin de farklı eğilimler gösterdiği görülmüştür. Çağdaş Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesi, Yakut Türkçesi ve Halaç Türkçesi, Ana Türkçedeki ünlü uzunluklarını genellikle sistemli bir şekilde korumuşlardır. Bu lehçeler, ünlü uzunluklarını Ana Türkçenin temel özellikleriyle uyumlu bir şekilde sürdürmeye devam etmiştir. Ancak, diğer Türk lehçelerinde bu asli ünlü uzunlukları daha dağınık ve sistematik olmayan şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bu, Türk lehçeleri arasındaki dil evriminin ve değişiminin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Kırgız Türkçesinde hem kalıcı hem de geçici ikincil ünlü uzunluklarının Türkiye Türkçesine göre daha yaygın olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkçesi, Türkiye Türkçesi, İkincil Uzun Ünlüler, Lehçe, Kelime

Comparison of Kyrgyz Turkish and Turkey Turkish in Terms of Secondary Long Vowels

Abstract: Long vowels can be divided into two main categories, depending on their qualities: primary long vowels and secondary long vowels. Principal or primary long vowels are vowels that are long from the beginning of a language and are based on the history of the language. On the other hand, secondary long vowels are vowels that appear as a result of sound changes, falling or melting in the word. Such vowels may form during the evolution of the language or as a result of phonetic changes in the language. In this research, secondary vowel lengths between Kyrgyz Turkish and Turkey Turkish dialects will be compared. The main purpose of the research is to determine the trends in the formation of secondary vowel length in the Turkish language through examples of Kyrgyz and Turkey Turkish. In the analyses, it was determined that the emergence of long vowels in both dialects was the result of the disappearance of similar sounds or sound groups. However, it has been observed that both dialects show different tendencies in the formation of these long vowels. Among the contemporary Turkish dialects, Turkmen Turkish, Yakut Turkish and Halach Turkish have generally preserved their vowel lengths in Proto-Turkish in a systematic way. These dialects continued to maintain their vowel lengths in harmony with the basic features of Proto-Turkish. However, in other Turkish dialects, these primary vowel lengths appear in more scattered and unsystematic ways. This can be considered as an indicator of language evolution and change among Turkish dialects. It has been determined that both permanent and temporary secondary vowel lengths are more common in Kyrgyz Turkish than in Turkey Turkish.

Key Words: Kyrgyz Turkish, Turkey Turkish, Secondary Long Vowels, Dialect, Word

Giriş

Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan ünlüler, genellikle normal süreli ünlülerdir. Ancak, Türkiye Türkçesi ağızlarında yalnızca normal süreli ünlüler değil, aynı zamanda kısa ve uzun süreli ünlüler de kullanılır. Ağızlar, uzun ünlüleri muhafaza edip yaşatmaları bakımından yazı dilinden ayrılmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında, Ana Türkçeden bu yana uzun ünlülerle kullanılan bazı kelimeler, sistemli olmasa da genellikle uzun ünlü olarak varlığını sürdürür. Bunun sebebi ise ağızların yazı diline kıyasla eski dil özelliklerini koruma konusunda daha muhafazakâr bir yapı göstermesidir.

Kırgız Türkçesi yazı dilinde hem normal süreli ünlüler hem de kısa ve uzun süreli ünlüler de vardır. Bu hususta Türkiye Türkçesinden farklılık gösterir.

Kırgız Türkçesinde 6 ikincil uzun ünlü mevcuttur. Bu ünlüler ise şunlardır: aa, ee, oo, öö, uu, üü. Türkiye Türkçesi ölçünlü dilde ise ikincil uzunluk yoktur.

* Araştırma Görevlisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Niğde/Türkiye, mervenertem@ohu.edu.tr

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki ikincil uzunluklar ile Kırgız Türkçesi ikincil uzunluklar karşılaştırılmıştır. Zeynep Korkmaz'ın *Nevşehir İli Yöresi Ağızları* (NİYA), *Derleme Sözlüğü* (DS), Kırgız Türkçesi Sözlüğü (KTS) taranmış ve benzerlik gösteren uzunluklar örneklerde verilmiştir.

1. Kırgız Türkçesi Yazı Dilinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında Görülen Ortak İkincil Uzun Ünlüler

1.1. Türkçe Kelimelerde Görülen İkincil Uzunluklar

/ğ/ sesi patlamalı bir ünsüzdür. Dilin ön ve arka kısımlarında farklı şekillerde üretilen iki çeşidi bulunur: ön damak /g/si ve arka damak /g/si. Bu sesin boğumlanması oldukça zordur ve genellikle ikincil bir uzunlukla birlikte düşürülür. Eski Türkçeden günümüze kadar /ğ/ ünsüzünün geçirdiği değişim, Türk dilinin evrimi ve fonetik yapısının dönüşümü açısından oldukça ilgi çekici bir konudur. Bu süreçte /ğ/ ünsüzü, çeşitli ortamlarda ve kelime yapılarına bağlı olarak farklı ünsüzlere dönüşmüştür. Örneğin, bazı durumlarda /ğ/ ünsüzü /y/ ünsüzüne dönüşmüştür. Bu değişim, özellikle kelimelerin başında veya ortasında gözlemlenebilir. Aynı şekilde, /ğ/ ünsüzünün /ğ/ ünsüzüne dönüşmesi de sık rastlanan bir durumdur. Bir diğer dikkat çekici dönüşüm ise /ğ/ ünsüzünün /v/ ünsüzüne değişmesidir. Bunların yanı sıra, /ğ/ ünsüzü hem eklerde hem de köklerde en fazla düşen sesler arasında yer alır. Kelimelerin evrimi sırasında bazı ünsüzler zamanla kaybolabilir veya farklı seslerle yer değiştirebilir (Eratalay, 2021: 143).

İki ünlü arasında kalan /-g-/ sesinin erimesiyle Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ağızlarında uzunluk meydana gelmiştir.

1.1.1. ET/OT: ağı / ağa> TT aa; KT aa

ET/ OT.	KT.
tağar	taar (KTS, 1921)
sağım	saam (KTS, 1755)
ET/OT.	TT.
tağar	dārcık (DS, 1369)
bağırsak	baarsak (DS, 446)
aşağı	aşşā (NİYA, 75)

1.1.2. ET/OT ağı> TT aa; KT oo

ET/ OT.	KT.
ağız	ooz (KTS, 1647)
ağır	oor (KTS, 1644)
bağır	boor (KTS, 384)
yağız	coo (KTS, 626)
ET/OT.	TT.
ağız	āz (DS, 434)
yağız	yāz (DS, 4215)
sañır>sağır.	sār (DS, 3542)

1.1.3. ET. ağı> KG aa; TT aa

ET.	KT.
bozağı	muzaa/buzow
tağağı	took (KTS, 2074)
ET.	TT.
bozağı	buzaa (DS, 809)

1.1.4. ET. -oğı- -uğı-> KG -oo- TT -oo-, -uu-

ET.	KK.
yoğun	coon (KTS, 628)
soğuk	suuk (KTS, 1867)
ET.	TT.

Yuğurt yörd (DS, 4296)

kögüz gös

1.1.5. ET. oğu- > KG. uu- TT. ö-,

ET. KK.

oğul uul (KTS, 2169)

ET. TT.

oğul öl (NİYA, 146)

İki heceli kelimelerin ilk hecesinde bulunan kalan /-g-/ sesinin erimesiyle Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ağızlarında uzunluk meydana gelmiştir.

1.1.6. ET. uğ-, -uğ-, -iğ > KG. uu-, -uu-, -uu, TT. ü-, -ü-, -ü

ET. KK.

buğday buuday (KTS, 446)

ET. TT.

buğday buda (NİYA, 185)

1.1.7. ET. ağ- > KG. oo- TT. -ō

ET. KK.

ağlak oolak (KTS, 1643)

ET. TT.

ağlak olağ (NİYA, 199)

Tek heceli kelimelerin sonunda bulunan /g/ sesi erimiş ve Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ağızlarında uzunluk oluşturmuştur.

1.1.8. ET -ağ > KG. -oo, TT. -ā

ET. KK.

bağ boo (KTS, 382)

sağ soo (KTS, 1832)

tağ too (KTS, 2073)

ET. TT

bağ bā (DS, 445)

sağ sā (DS, 3507)

tağ dā (DS, 1311)

2. Alıntı Kelimelerde Görülen İkincil Uzunluklar

Birden çok heceli yabancı kelimelerde iki ünlünün arasında bulunan /h/ ünsüzünün erimesiyle uzunluk meydana gelir (Kasapoğlu, 2017: 50).

Ar. TT.

rāhat irāt (NİYA, 41).

Ar. KK.

rāhat iraat (KTS, 965)

Fars.

behār baar (KTS, 216)

Tek heceli olup sonu çift ünsüzle biten alıntı kelimelerdeki /h/ ünsüzünün erimesiyle uzun ünlüler ortaya çıkar (Kasapoğlu, 2017: 50).

Fars. TT.

şehir neşār (NİYA, 140)

Fars. KT.

şehir şaar (KTS, 1881)

İki heceli alıntı kelimelerin sonundaki /h/ ünsüzünün erimesiyle uzun ünlüler ortaya çıkar (Kasapoğlu, 2017: 50).

Fars. TT.

gunāh günā (Aral, 2022: 494)

Fars.

gunāh

KT.

künöö (KTS, 1462)

Sonuç ve Değerlendirme

Türkçe kelimelerde 8 adet ikincil ünlü uzunluğunun ortak seslerin erimesi neticesinde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu 8 ikincil uzun ünlü genellikle g/ğ seslerinin erimesi neticesinde ortaya çıkan uzun ünlülerdir.

Yabancı kelimelerde ise 3 adet ikincil ünlü uzunluğu tespit edilmiştir. Bu 3 adet ikincil ünlü uzunluğu h sesinin erimesi neticesinde ortaya çıkmaktadır.

Kırgız Türkçesi, Türkçenin geç dönemde yazı dili haline gelen lehçesidir. Bu durum konuşma dilinin yoğun şekilde yansımaya sebep olmuştur. Bu yansımanın sonuçlarından biri de ikincil ünlü uzunluklarıdır.

KAYNAKÇA

- Aral, Ezgi (2022), “Türkiye Türkçesi Ağzlarında İkincil Uzun Ünlüler” Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Elâzığ.
- Arıkoğlu, Ekrem., Alimova, Cıldız., Askarova, Rahat., Selçuk, Bilge Kağan (2018), “Kırgızca-Türkçe Sözlük I-II”, Ankara: Bengü Yayınları.
- Balcı, Onur (2019), “Gagavuz Türkçesi ve Kırgız Türkçesinin İkincil Ünlü Uzunlukları Açısından Karşılaştırılması” Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, s. 1759-1773.
- Buran, Ahmet (2007), “Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağzlarında İkincil Uzun Ünlüler” Kayseri: II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (10-12 Nisan 2006) *Bildiriler*, s. 31-47.
- Caferoğlu, Ahmet (1995), “Anadolu İlleri Ağzlarından Derlemeler (Van, Bitlis, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak İlleri Ağzları” Ankara: TDK Yayınları.
- Caferoğlu, Ahmet (2011), “Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü” Ankara: TDK Yayınları.
- Eratalay, Süleyman (2021), “Türkçede g>v değişimi ve /g/ düşmesi üzerine”, *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* C:4 S:1 s. 141-152.
- Kasapoğlu Çengel, Hülya (2005), “Kırgız Türkçesi Grameri” Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2022), “Nevşehir ve Yöresi Ağzları”. Ankara: TDK Yayınları.
- Yudahin, K.K. (1998), “Kırgız Sözlüğü I-II” (Çev. Abdullah Taymas), Ankara: TDK Yayınları.